

El sentit de l'humor en els infants, una breu aproximació des de la psicologia cognitiva

Ignasi Ivern

Darrerament hem investigat l'emergència del metallenguatge en els infants en contextos d'interaccions comunicatives naturals (Ivern, 2006) i hem establert un sistema de categories metalingüístiques per tal d'identificar i conceptualitzar aquells comportaments relacionats amb la reflexió sobre el llenguatge, tot emmarcat en una perspectiva evolutiva. Els participants han estat 32 infants, 16 nens i 16 nenes, d'edats compreses entre els 2 anys i 8 mesos i els 8 anys, tots ells de parla castellana. Entre altres aspectes hem analitzat les funcions que compleix, atenent especialment a la relació tripartida entre metallenguatge, metacognició i recursivitat. En darrer terme, ens ha semblat interessant analitzar la relació del metallenguatge amb la teoria de la ment i el sentit de l'humor. La naturalesa metalingüística de l'humor ha estat estudiada des de principis dels anys setanta (Shultz, 1974 i Cazden, 1976) fins l'actualitat (Puche, 2001; Puche i Lozano, 2002). Bona part de l'interès que ha desvetllat és per la seva importància com a indicador de l'activitat cognitiva. A continuació exposem una reflexió breu sobre el paper que juga el sentit de l'humor en els infants des de la perspectiva de la psicologia cognitiva.

Què entenem per sentit de l'humor?

L'humor és el goig que produeixen certes distorsions de la realitat, des de la simple exageració a l'alternativa absurda. Des de la perspectiva psicològica hi ha un gran consens en considerar la incongruència com una de les característiques essencials de l'humor (Puche i Lozano, 2002). Aquest concepte remet a una situació en la qual la comprensió

d'un fet previsible i seqüencial genera unes expectatives que són truncades per un desenllaç del tot inesperat. El seu efecte dóna lloc a una sorpresa que ocasiona gaudi i fa riure (Klein, 1992). Segons Johnson i Mervis (1997), l'emergència del joc simbòlic és un precursor necessari de la producció d'acudits verbals que involucren incongruències.

McGhee (1979) concep l'humor com l'experiència mental del descobriment o l'apreciació còmica de la incongruència d'idees o de situacions. Aquest autor entén l'humor com un esdeveniment cognitiu que sorgeix específicament cap el segon any de vida. Malgrat no estar exempta de crítiques, la seva proposta sobre el desenvolupament de la incongruència segueix essent un referent teòric important. Les quatre etapes evolutives que descriu són:

1ª etapa (1 ½-2 anys). El coneixement d'allò inapropiat d'una acció executada sobre un objecte provoca humor. És, per tant, humor a partir d'accions amb objectes.

2ª etapa (a partir de finals del 2n any). La incongruència comença a donar-se a nivell verbal. Per exemple, a un gat se li diu gos.

3ª etapa (a partir dels 3-4 anys). Apareixen les incongruències conceptuals. El nen descompon els conceptes en els seus atributs i reacciona humorísticament enfront la violació d'algun d'ells. Per exemple, una bicicleta amb rodes quadrades. Des del punt de vista lingüístic, el joc ja no es limita simplement en donar noms que no es corresponen, sinó que pot consistir, per exemple, en repetir rítmicament paraules sense sentit creant humor.

4ª etapa (a partir dels 7 anys). L'infant accedeix a la multiplicitat de sentits d'un esdeveniment, la qual cosa suposaria el primer pas vers l'humor adult. El nen percep l'humor com a violacions de les expectatives abstractes basades en la relació entre esdeveniments. Apareixen noves fonts d'incongruència com la inconsistència del comportament i l'ambigüitat lingüística.

L'exemple següent és un diàleg que gira entorn del sentit literal i figurat del llenguatge arran de l'expressió "dir una cosa en quatre paraules". Reflecteix com els nens juguen amb les diferents interpretacions que es poden fer d'una mateixa expressió verbal. I enmig d'aquest context lúdic fan servir, a més, recursos apresos en la televisió per augmentar la dosi de comicitat.

Exemple 1

Carlos 7;6, Fernando 7;5 i Investigador

- *INV: ¿lo habéis entendido vosotros?
 *CAR: yo sí.
 *FER: yo sí.
 *CAR: <yo bastante> [?].
 *INV: sí, pues dímelo en dos palabras ¿qué pasa en esta historia?
 *CAR: pues, que # pero ¿en dos palabras?
 *INV: bueno, en cuatro palabras.
 *CAR: <xxx>[>].
 *INV: ¡esto es una expresión!
 *INV: quiero decir que con pocas palabras me tienes +/.
 *CAR: ¡<no, no> [=? yo, yo]!
 *CAR: estaban jugando con su xxx ay, ay con su hermana, digo, van a casa de la abuela.
 *CAR: y después se ponen varicela y después se lo <borra>[?] con la mano <manchao>[?] xxx.

Exemple 2

Carlos 7;6, Fernando 7;5 i Investigador

- *INV: Fernando y ¿tú cómo lo ves?
 *INV: ¿cómo lo dirías para una persona que no lo sabe?
 *FER: <no lo sé>[=! negando].
 *CAR: con cuatro palabras, la abuela +/.
 *FER: pasapalabra@w.
 *CAR: 0 [=! riendo].
 *INV: sois un poco <traviesos>[?] ¿eh?
 *FER: ¡yo pasopalabra@w! ¡yo pasopalabra@w!
 *CAR: la abuela tiene la varicela <y>[/] y <Pingu y Pinga>[>] se portan mal # hacen travesuras.
 *FER: <no # Pinga, Pingu # en dos palabras> [>].
 *FER: en dos palabras, ha dicho, sólo.

Perquè la comunicació sigui reeixida, és necessari la captació de la intencionalitat, la qual implica una adequada contextualització. Per copsar el significat d'un acudit cal tenir coneixements d'altres contextos, socials o polítics, que donen sentit a la situació. Vegem, sinó, el següent exemple de Berger (1997) en el qual es posa en evidència

que només es pot produir un efecte humorístic si l'individu coneix el context sociolingüístic del Quebec:

En un poble de Quebec, una nena surt a buscar bolets i se li apareix la Verge. La nena cau de genolls i exclama: "Ah vous êtes Nôtre Dame! Vous êtes si belle! Vous êtes magnifique! Je vous adore, je vous aime!". Després de sentir això, la Verge respon: "Ho sento, no parlo francès!"

Metallenguatge i sentit de l'humor

Gombert (1990) té un interès especial en examinar el nivell de control deliberat de la producció humorística i la capacitat per copsar les produccions dels altres. La intenció humorística és el factor clau; en termes d'*actes de parla* ens interessa la gestió deliberada dels efectes perlocutius. Per a Gombert (1990), contràriament al que pensa McGhee (1979), la gestió de l'humor lingüístic sembla ser una capacitat complexa que apareix tardanament. Aquesta tesi és coherent amb la visió que té aquest autor del metallenguatge. Nosaltres entenem que els nens ben aviat són capaços de gestionar l'humor, si bé amb l'edat augmenta el grau de domini sobre la comprensió de situacions humorístiques, particularment l'acudit verbal, i la gestió deliberada dels seus efectes. Aquesta opinió coincideix amb els estudis de Puche i Lozano (2002) que conclouen que les capacitats analítiques dels nens per interpretar acudits i tires còmiques són molt primerenques.

Metallenguatge i humor verbal mantenen una estreta relació. Des de principis dels anys setanta autors com Shultz (1974) i Cazden (1976) ja reconeixen una naturalesa metalingüística en l'activitat humorística. Rondal i Brédart (1982) argumenten de forma convincent que no es pot transgredir una regla cercant a consciència un efecte còmic si no es té assumida l'esmentada regla. Shultz i Robillard (1980) treballen a partir de la hipòtesi que l'humor lingüístic en el nen s'assenta sobre el desenvolupament dels coneixements metalingüístics. Més recentment, Ashkenazi i Ravid (1998) estudien la relació entre metallenguatge i humor tot reflectint paral·lelismes evolutius interessants.

A nivell pràctic, quan observem quina mena de comportaments humorístics impliquen una determinada habilitat metalingüística ens hem de fixar bàsicament en la violació de les regles verbals i conversacionals. En gran mesura l'humor lingüístic està basat en aquestes

transgressions, essent la mateixa violació la que crea l'efecte humorístic. Per infringir una regla buscant a consciència un efecte còmic, prèviament cal tenir-la assumida, per la qual cosa resulta evident pensar que existeix un control de processament i d'anàlisi de coneixement lingüístic considerables. Seguint l'ordre dels diferents nivells del llenguatge aquestes transgressions poden ser dels tipus següents:

Transgressió de les regles fonològiques. L'articulació deformada voluntàriament de certs fonemes forma part del repertori habitual dels nens de 3 a 5 anys. A part, existeixen jocs lingüístics que es basen en la violació de regles d'una manera més sistematitzada com enraonar a l'inrevés, ometre algun fonema o el "Pig latin" (Brédart i Rondal, 1982), bastant estès als Estats Units, que consisteix en posar la primera consonant al final de la paraula seguida d' "ai"; per exemple, *no tinc cafè seria onai inctai afècai*. Sense sortir de les nostres fronteres hi ha jocs similars com per exemple introduir la síl·laba "ti" abans de cada síl·laba. La mateixa frase d'abans quedaria així: *tino titinc ticatifè*. Aquests jocs lingüístics rarament són utilitzats abans dels 6 ó 7 anys.

Transgressió de les regles semàntiques. Garvey (1977) afirma que la creació de paraules sense significat és un dels mitjans més eficaços utilitzats pels nens petits per obtenir un efecte humorístic. Altres mitjans que també s'utilitzen amb aquesta finalitat són: la combinació de paraules que semànticament no tenen relació o són contradictòries, els jocs de paraules basats en l'homonímia i el doble sentit, etc.

Transgressió de les regles sintàctiques. Els nens troben divertit haver de detectar anomalies sintàctiques en frases. Els jocs de paraules en els quals el doble sentit es basa en una ambigüïtat sintàctica també pot tenir un efecte humorístic, si bé la seva comprensió no és gaire corrent abans dels 9 ó 10 anys o, fins i tot, més tard.

En l'estudi del llenguatge metafòric i de la ironia es distingeixen dos nivells de comprensió dels enunciats no literals (Winner i Gardner, 1993): a) *interpretació* -el subjecte infereix un significat sobre allò que l'interlocutor diu-; b) *consciència metalingüística* -només en aquest nivell és possible el reconeixement i l'apreciació de la metàfora i de la ironia-. La funció humorística de la ironia no es percep abans dels 5 ó 6 anys i s'incrementa amb l'edat.

Quins mecanismes psicològics són al rerefons de la comprensió humorística?

El significat de les paraules és negociable. Els diccionaris aporten definicions tancades que només són un punt de partida per a la comunicació. L'ús quotidià capgira els significats, en funció del context, tot desdibuixant els límits entre la semàntica i la pragmàtica i posant de manifest la importància de la intencionalitat i del coneixement del món per poder-se entendre. Cenyir-se al llenguatge literal condueix al fracàs comunicatiu. Al llarg del desenvolupament, l'infant ha d'aprendre a descobrir el que hi ha més enllà del sentit literal de les paraules i copsar les intencions dels parlants. Quan sàpiga apreciar la diferència subtil entre el què es diu i com es diu estarà en condicions de comprendre el llenguatge figurat i podrà desxifrar els secrets de la comunicació perquè, com expressen Lakoff i Johnson (1980), el món és impregnat de metàfores.

L'accés a les intencions de l'interlocutor només és possible quan l'individu ha desenvolupat la competència d'atribuir ment als altres. És el que anomenem *Teoria de la ment*, la qual fa referència a la comprensió i a l'atribució, a d'altres persones, de creences vertaderes o falses, així com també de les seves intencions. Wimmer i Perner (1983) ho investiguen a partir de la situació experimental de la *falsa creença*¹. En ella es valora si el nen és capaç de diferenciar el que ell sap i creu que passa en realitat del que saben i creuen els personatges sobre aquesta mateixa realitat. Quan és capaç d'establir aquesta diferència es diu que l'infant

¹ Presenten als nens una història en vinyetes. En ella apareixen dues nenes, la Sally i l'Ann, amb una maleta cadascuna. Una d'elles, la Sally, guarda una poma en la seva maleta i surt de l'escena per anar a jugar fora de l'habitació. Mentrestant l'Ann agafa la poma i se la posa a la seva maleta. La Sally torna a l'escena i es posa a jugar. Aleshores es formula la pregunta següent: La Sally on ha de buscar la poma? Si el nen assenyala la maleta de la Sally. S'infereix que el nen atribueix a la Sally una creença falsa. El nen és capaç de diferenciar el que ell sap i creu que passa en realitat, del que sap i creu la Sally. Si el nen assenyala la maleta de l'Ann, s'infereix que el nen no diferencia les seves pròpies creences o estats mentals de les dels altres personatges. Es diu que comet un "error realista" perquè creu que el personatge sap el mateix que ell.

té la representació de la representació d'un altre o una *Teoria de (com funciona) la ment*. En la base d'aquesta competència hi ha una capacitat essencial per a la ment humana: la recursivitat, que és el procés clau subjacent a la caracterització "ment que concep estats mentals" (Perinat, 1998). Per posseir una *Teoria de la ment*, la ment humana ha d'aplicar els seus processos de coneixement a l'explicació dels seus propis processos de coneixement. Des de la perspectiva metalingüística, a nosaltres ens interessa especialment el caràcter recursiu de la metàfora, implícit en l'esvaïment dels límits entre realitat i ficció. Com bé diu Perinat (2001), si la recursivitat consisteix en "posar entre parèntesis", la qual cosa permet contemplar en una simultaneïtat psicològica dos aspectes que, lògicament considerats, s'exclouen mútuament, podem concebre la metàfora com a l'acte de posar entre parèntesi la realitat per donar el salt a la ficció. És el que els nens realitzen quotidianament amb els seus jocs de fantasia.

La tècnica experimental de la *falsa creença* ha estat tradicionalment el sistema més habitual per estudiar la *Teoria de la ment*, però existeixen altres procediments com l'anàlisi de les bromes, els acudits o, fins i tot, les entremeliadures, com proposa Reddy (1991). Segons ell, aquest tipus de comportaments evidencien els mecanismes cognitius necessaris per comprendre la intencionalitat. La seva anàlisi permet relacionar una certa ontogènesi de l'humor amb l'evolució i sorgiment dels requisits d'una capacitat mentalista en edats molt primerenques. Aquest tipus de comportament és molt complex ja en els 2 primers anys de vida (Reddy, 1991).

Abans que aparegués la *Teoria de la ment* alguns autors pioners suggerien que la capacitat per *fer-creure* i *fer-com-si* eren requisits fonamentals per accedir a l'apreciació de l'humor. El joc de ficció és, en certa manera, un precursor de la *Teoria de la ment* en els nens (Leslie, 1987; Perinat, 1995). La ficció estaria relacionada amb l'humor en el sentit que apareix dintre dels actes de distorsió de la realitat i en situacions lúdiques al final del 2n any.

Creiem que l'humor és un element d'estudi que no ha estat prou aprofitat en la psicologia i tanmateix pot jugar un paper important com a indicador evolutiu tant en l'àmbit de la *Teoria de la ment* com del *desenvolupament metalingüístic*, en aquest darrer cas en el seu vessant d'humor verbal (acudits, jocs de paraules, l'efecte còmic de determinats lapsus lingüístics, etc.). Resulta interessant analitzar com l'infant accedeix a la comprensió d'una situació humorística ja que

això només és possible si té la capacitat d'atribuir estats mentals als personatges que hi són presents. A més de la ironia i el llenguatge metafòric, exemples prototípics de la no literalitat, la captació del sentit de l'acudit també exigeix al nen la comprensió de les intencions, les creences i els desitjos dels altres, per la qual cosa esdevé un element interessant per explorar el grau de consciència metalingüística, imprescindible per poder deduir significats que no han estat expressats literalment.

En conclusió, creiem que és important tenir present l'humor en l'estudi del metallenguatge perquè la comprensió d'una situació humorística, a més de ser un indicador de la Teoria de la ment al requerir la capacitat d'atribuir estats mentals als personatges que hi són presents, també pot expressar el grau de coneixement i control sobre els processos lingüístics. Cada cop hi ha un major nombre de recerques que demostren la naturalesa metalingüística de l'humor. Hi ha dues qüestions, gens menyspreables en l'estudi del desenvolupament infantil, que cal tenir en compte en favor de l'humor. És un element sempre present al llarg de tota l'evolució i possiblement sigui l'aspecte que aporta més naturalitat a qualsevol interacció comunicativa i, per tant, més credibilitat.

Al llarg de les converses que hem mantingut amb els nens i nenes hem pogut copsar moltes situacions en les quals el sentit de l'humor apareixia espontàniament, no només com un element conductor del diàleg, sinó, en ocasions, a més, com un indicador metalingüístic i comunicatiu interessant. La seva presència contribuïa a posar en evidència l'habilitat per captar la intencionalitat. Tant la producció com la comprensió humorística poden ser claus per determinar el nivell de coneixement verbal. Molt abans que l'infant pugui expressar explícitament aquest coneixement, un simple somriure en el moment oportú pot donar a entendre que s'ha copsat el doble sentit o el significat encobert d'un enunciat.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

ASHKENAZI, O. i RAVID, D. (1998). Children's understanding of linguistic humour: An aspect of metalinguistic awareness. *Cahiers de Psychologie Cognitive/Current Psychology of Cognition* 17, (2) 367-387.

BERGER, P. (1997). *Risa redentora*. Barcelona: Kairón.

CAZDEN, C. B. (1976). Play with language and metalinguistic awareness: one dimension of language experience. En Bruner, J. Jolly, A. i Sylva, K. (Eds.) *Play: its role in development and evolution*. New York: Basic Book.

GARVEY, C. (1977). Play with language and speech. En Ervin-Tripp, S. i Mitchell-Kerman, C. (Ed.) *Child discourse*. Nova York: Academic Press.

GOMBERT, J. E. (1990). *Le développement métalinguistique*. Paris: PUF.

IVERN, I. (2006). "L'emergència del metallenguatge en la interacció comunicativa infantil". Tesi doctoral. Universitat Ramon Llull. Facultat de Psicologia i CCEE i l'Esport Blanquerna.

JOHNSON, K. i MERVIS, C. (1997). First steps in the emergence of verbal humor: a case study. *Infant behavior and development*, 20, 2, 187-196.

KLEIN, A. (1992). Storybook and Early Development. *Childhood Education*, 4, 213-217.

LAKOFF, G. i JOHNSON, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago-London: University of Chicago Press. [Trad. Cast. *Metáforas de la vida cotidiana* Madrid: Càtedra, 1995].

LESLIE, A. (1987). Pretense and representation: the origins of a theory of mind. *Psychological review*, 94, 84-106.

McGHEE, P. (1979). *Humor: It's Origin and Development*. San Francisco: W. H. Freeman.

PERINAT, A. (1995). Prolegómenos para una teoría del juego y del símbolo *Cognitiva*, (7) 2, 185-204.

PERINAT, A. (1998). *Psicología del desarrollo. Un enfoque sistémico*. Barcelona: Eduuoc.

PERINAT, A. (2001). Mitos y metáforas como formas de conocimiento y saber. En Rosas, R. (Ed.) *La mente reconsiderada. En homenaje a Ángel Rivière*. Santiago: Psykhe.

PUCHE, R. (2001). Mutaciones, metáforas y humor visual en el niño. En Rosas, R. (Ed.) *La mente reconsiderada. En homenaje a Ángel Rivière*. Santiago: Psykhe.

PUCHE, R. i LOZANO, H. (2002). *El sentido del humor en el niño*. Bogotá: Siglo del Hombre Editores.

REDDY, V. (1991). Playing with Others expectations: teasing and mucking about in the first year. En Whiten, A. (ed.) *Natural Theories of Mind*. Oxford: Blackwell.

RONDAL, J. A., i BRÉDART, S. (1982). Langage oral: aspects évolutifs. En Rondal, J. A. i Seron, X. (Eds.) *Troubles du langage. Diagnostic et reeducation*. Bruxelles: Mardaga [Trad. cast. *Trastornos del lenguaje*. Barcelona: Paidós, 1988].

SHULTZ, T. (1974). Developmental of the Appretation of Riddles. *Child Developmental*, 45, 100-105.

SHULTZ, T. R. i ROBILLARD, J. (1980). The development of linguistic humour in children: incongruity through rule violation. En McGhee, P. i Chapman, A. (Eds.) *Children's humour* New York: John Wiley.

WIMMER, H. i PERNER, J. (1983). Beliefs about beliefs: representation and the constraining function of wrong beliefs in young children's understanding of deception. *Cognition*, 13, 103-128.

WINNER, E. i GARDNER, H. (1993). Metaphor and irony. Two levels of understanding. En Ortony, A. (Ed.) *Metaphor and thought* (2a edició), 425-446.

ABSTRACT

Últimamente hemos investigado la emergencia del metalenguaje en los niños en contextos de interacciones comunicativas naturales (Ivern, 2006) y hemos establecido un sistema de categorías metalingüísticas para identificar y conceptualizar aquellos comportamientos relacionados con la reflexión sobre el lenguaje, enmarcándolo en una perspectiva evolutiva. Los participantes han sido 32 niños, 16 niños y 16 niñas, de edades comprendidas entre los 2 años y 8 meses y los 8 años, todos ellos de habla castellana. Entre otros aspectos hemos analizado las funciones que cumplen, atendiendo especialmente a la relación tripartita entre metalenguaje, metacognición y recursividad. En último lugar, nos ha parecido interesante analizar la relación del metalenguaje con la teoría de la mente y el sentido del humor. La naturaleza metalingüística del humor ha sido estudiada desde principios

de los años setenta (Shultz, 1974 y Cazden, 1976) hasta la actualidad (Puche, 2001; Puche y Lozano, 2002). Buena parte del interés que ha desvelado se debe a su importancia como indicador de la actividad cognitiva. A continuación exponemos una reflexión breve acerca del papel que juega el sentido del humor en los niños desde la perspectiva de la psicología cognitiva.

We have recently researched about the emergence of metalanguage in children in situations of natural communication interactions (Ivern, 2006), and established a system of metalinguistic categories to identify and conceptualize those behaviours related to reflection on language from an evolutionary perspective. Participants were 32 children, 16 boys and 16 girls, with ages ranging from 2 years 8 months old to 8 years old, and Spanish as their mother tongue. Among other aspects, we analyzed the role of this behaviour, with special attention given to the threefold relationship among metalanguage, metacognition, and resortivity. Ultimately, we thought it interesting to analyze the relationship of metalanguage with the theory of mind and sense of humour. The metalinguistic nature of humour has been studied since the early seventies (Shultz, 1974; Cazden, 1976) and at present (Puche, 2001; Puche & Lozano, 2002). Most of the interest aroused is due to its significance as an indicator of cognitive activity. Below, we present a brief reflection on the role of sense of humour in children from the perspective of cognitive psychology.